

Jurga Jonutytė

JUSLINIŲ PATIRČIŲ ARTIKULIACIJOS PRAEITIS KONFLIKTŲ PASAKOJIMUOSE*

Socialinės ir politinės teorijos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
Gedimino g. 44, LT-44244 Kaunas
El. paštas: j.jonutyte@pmf.vdu.lt

Tiesioginių praeities konfliktų liudininkų atsiminimai dažnai perduodami vis iš naujo pasakojant apie kokias nors juslines patirtis, kurių prisiminimas įkapsuliuotas keliuose žodžiuose, paaiškinančiuose patį pirmą to, kas vyksta, įspūdį. Toliau nežengiama: jokios reakcijos į bet kokius įvykio priežasčių ar logikos paaiškinimus ir (kas keisčiausia) jokios neapykantos „priešams“; vis pasikartojant juslinėms praeities patirtims matomas vien totalus situacijos nesuprantamumas. Spontaniškuose liudininkų pasakojimuose į pirmą planą iškyla to, kas įvyko, absurdiškumas (absurdo liudijimas), ir būtent dėl šios priežasties jie atmeta bet kokią istorinę-politinę schemą ar paaiškinimus. Pagrindinis straipsnyje keliamas klausimas susijęs su tokių prisiminimų artikuliacijos statusu: ar jie išreiškia pasakotojo tapatybės sutrikimą, ar juos galime laikyti lygiavertėmis kryptingomis atminties artikuliacijomis?

Perėjimas nuo trauminės atminties dalinio nepaaiškinamumo prie sklandžių perpasakotojų pasakojimų sustiprina schematišką įvykio supratimą ir išdildo skausmingas

* Šis straipsnis rašytas kaip atliekamo tyrimo „Atmintis ir tapatybė: multikultūrinių pasienio bendruomenių tyrimas“ (MIP-110/2011) dalis, pirmojo etapo artikuliacija, kada didelis kiekis užrašytų atminties pasakojimų pradedamas apibendrinti atskirais dominančiais pjūviais. Tačiau straipsnyje, kuris skirtas ne tiek medžiagos analizei ir apibendrinimui, kiek konceptualiems atminties ir tapatybės santykio apmąstymams, neapsiribojama vien pavyzdžiais iš tyrimo metu užrašytų pasakojimų. Straipsnyje neatsitiktinai naudoju ir atitinkamus kitų žanrų pasakojimų pavyzdžius, imtus iš dokumentinio filmo pasakojimo ar grožinės literatūros.

tarpžmogiškos (epistemologinės-etinės) neteisybės patirtis. Visi politiniai konfliktai, be to, kad yra istoriniai įvykiai, dar yra ir žmogiški ar tarpžmogiški veiksmai, ir pastaroji plotmė yra liudininkų atminties plotmė. Tai, kas įvykių lygmenyje patetiškai garbinama, tarpžmogiškų veiksmų lygmenyje gali būti visiškai žlugę. Todėl žvelgdami iš atminties studijų perspektyvos negalime aptikti jokio skirtumo tarp traumos ir kaltės. Šios elgsenos gali būti transformuotos į skirtingas artikuliacijas, viena jų – juslinė artikuliacija, kuri, kaip parodoma straipsnyje, taip pat yra valinga ir tikslinga praeities artikuliacija. Straipsnyje aptariami trys tokio pobūdžio pasakojimų pavyzdžiai: dokumentinio filmo fragmentas, spontaniško pasakojimo atvejis, įrašytas autorės antropologinio tyrimo metu, ir literatūros kūrinio epizodas.

RAKTAŽODŽIAI: konfliktų atmintis, naratyvas, juslinė atmintis.

Šis straipsnis yra dalis konfliktų atminties ir jos artikuliavimo tyrimo, kurio metu tiriami gyvi (visiškai spontaniški ir palaiptai vis labiau nugaludinami) naratyvai apie praeities konfliktus. Vienas iš įdomiausių šio tyrimo aspektų yra skirtumas tarp pirminės skaudžios patirties atsiminimo artikuliacijos ir vėlesnės – pergalvotos ir nuolat gludinamos. Kaip gimsta praeities konflikto pasakojimas, kaip jis transformuojasi po kelių mėnesių ar metų to paties žmogaus mintyje, kuria linkme jis yra gludinamas, ir – galiausiai, kaip jis kinta vėlesnių kartų ar tolimesnių (su konfliktu ar ir su jo liudininku mažai susijusių) žmonių perpasakojimuose. Šis straipsnis visos šios problematikos, be abejo, apimti negali; jame kalbėsime tik apie tai, kaip pirminėse artikuliacijose išnyra ir kaip (į ką) ilgainiui transformuojasi jusliniai įspūdžiai-prisiminimai.

Net ir jokio tyrimo neatlikus, po pirmų pokalbių ir be didelio išvalgumo tampa aišku, kad jusliniai įspūdžiai uždaro atmintį (patirtį) į sunkiai išardomus vaizdo-garso-kvapo junginius, kurie sutrikdo pasakojimą¹. Tai nereiškia, kad gerame, sklandžiam ir įspūdi darančiame pasakojime nėra juslinių detalių. Jos yra, tačiau gero pasakotojo pasakojime palikti jusliniai įspūdžiai yra kruopščiai atrinkti, apkarpyti, išpjaustyti ir tarsi pirmas planas tapyboje puikiai dera su blankesniais dalykais antrame plane, su kontekstu ir galiausiai – su įvykio paaiškinimais ir jų išvedamais pamokymais. Tokie pasakojimai taip pat gali būti užrašomi kaip „gyvi“ naratyvai, tačiau tai yra „rašytojo“ pasakojimai: jie dažniausiai užrašomi iš žmo-

¹ Iš dalies į tai nurodo naratyvo teoretikai, kalbėdami apie branduolinio įvykio santykį su satelitiniais (Abbott 2008: 22–24, 95, kt.). Frankas Kermodė'as, pateikdamas kaip pavyzdį Alaino Robbe-Grillet romaną *Labirintas*, aiškina, kad naujojo realizmo literatūros kūriniuose nėra laikiškos struktūros, kūrinys „save kartoja, save dalija, save keičia, sau prieštarauja, nesukaupdamas galios net praeities konstituavimui“ (Kermodė 1967: 19). Taigi čia demonstruojama, kaip siužetą pirmiausia ardo smulkmenų gausa ir jų reikšmės sulginimas, t. y., kaip išryškėjimas vienu intensyvumu visų juslinių patirčių trukdo jas susieti į visumą.

gaus, kuris laiko rankose prirašytus atsiminimų sąsiuvinius; t. y. iš to, kuris dirbo ties savo atmintimis ne vien mintimi, bet ir *raštu*. O štai pirmose artikuliacijose jusliniai išpūdziai ir „istorija“ nesimaišo į vieną pasakojimą, kaip nesimaišo skirtingo tankumo skysčiai. Per daug „tirštos“ juslinės detalės yra linkusios ne jungtis, bet kartotis, taip pasakojimą sutraukydamos.

Šie fenomenai traumų psichologijoje (kaip ir kitose psichologijos kryptyse) aiškinami kaip sutrikimai. Toks aiškinimas, beje, ne tiek ką nors pasako apie šį atminties tipą, kiek nemažai apie psichologijos mokslą kaip projektą. Naratyvinė psichologija yra ne tik ne išimtis, bet ir, galima sakyti, remiasi į šią nuostatą. Vienas ryškiausių šiuo metu jos atstovų János László savi-naratyvo ir asmens brandos santykį nustato štai taip: „integralumas, vidinis tolydumas, kompleksiskumas ir koherentiškumas yra tie gyvenimo pasakojimų bruožai, kurie leidžia daryti išvadas apie aktualios individo tapatybės brandą“ (László 2008: 121). Kai naratyvą ardančias atminties artikuliacijas vadiname atminties sutrikimais, tuomet iš paties įvardijimo aiškiai matyti verčių tvarka: sveikas (vertingas) žmogus yra tas, kuris gali tolydžiai ir sklandžiai papasakoti ar perpasakoti savo ar kitų praeities įvykius. Ne kitaip yra ir didžiojoje dalyje istorijos filosofijos – tokie užsisukimai ties jusline atmintimi irgi analizuojami kaip „trūkiai“, „lūžiai“, „bedugnės“, „tarpekliai“. Taip pat ir čia pasakojimo galia, gebėjimas spontaniškai pateikti struktūriškai proporcingą naratyvą, pasakojimo rišlumas ir tolydumas yra normalumo (arba sveikatos) požymis; o atminties normalumas savo ruožtu yra atskaitos taškas, nuo kurio (tariant naratyvo formą, nustatant jo koherentiškumo lygmenį) gali būti matuojami asmenybės nuokrypiai.

Šis straipsnis skirtas kvestionuoti tokią prieigą, kaip ir „sveikos“ – integralios, t. y. naratyviai tolydžios – tapatybės vertybinį pirmumą. Jusliniai intarpai, sūkuriai, pasikartojimai, užstrigimai ir nutilimai yra tie momentai, į kuriuos sutelkiant dėmesį kaip tik ir patogiausia tokio uždavinio imtis.

I pavyzdys:

Svetlanos Geier „negebėjimas“ prisiminti tėvo kalbos

Svetlana Geier, aštuoniasdešimtmetė Fiodoro Dostojevskio vertėja (tai čia miniu norėdama parodyti, kad šios moters gebėjimas artikuluoti yra maksimaliai ištobulintas), Antrojo pasaulinio karo pabaigoje emigravusi iš Ukrainos į Vokietiją; ji puikiam dokumentiniame filme „Moteris su penkiais drambliais“ pasakoja apie tėvą, stalinistinio režimo kalintą, kankintą ir ... netikėtai paleistą iš kalėjimo, nenurodant jokios priežasties. Svetlanos tėvas po to paslaptingo paleidimo ilgai

nebegyveno, keturiolikmetė dukra jį slaugė nedideliame namelyje Kijevo užmiestyje. Filme Geier pasakoja vieną epizodą: kaip vieną dieną, likus kelioms savaitėms iki tėvo mirties, jis pasikvietė ją ir jos motiną norėdamas pasakyti tai, ką jos būtinai turi žinoti, tik paprašė jo niekada daugiau neklausinėti apie šiuos jam skaudžius dalykus. Aštuoniasdešimtmetė Svetlana pasakoja, kad ji atsimena visas to pokalbio detales: ji atsimena kambarį, kur kas sėdėjo, kaip skambėjo tėvo balsas, atsimena jo batus, jo marškinių medžiagą (faktūrą, kaip ji liečiama pirštais), atsimena jo darbužio sagas ir t. t. Tačiau neatsimena nieko iš to, ką tėvas kalbėjo, nė vieno žodžio prasmės. Baigdamą pasakoti ji apibendrina: „aš kaip Mėlynbarzdis užrakinau tai, kad galėčiau gyventi“².

Tai, žinoma, nebuvo pirmasis Geier mėginimas artikuliuoti šią keistą patirtį, tai užbaigtas pasakojimas, daug kartų pergaltotas. „Kaip Mėlynbarzdis“ – labai tiksliai gyvenimo nesuvoktoje ir neišsąmonintoje kaltėje metafora: Geier neabejoja (žino, tačiau „užrakinatai“ žino), kad tėvas tada pasakojo jo išleidimo detales, pasakojo apie tai, kodėl (pačios Svetlanos žodžiais) tūkstančiai mirė kameroje nuo išsekimo ar kankinimų, mirė sušaudyti arba žudėsi kameroje nebepakeldami kalinimo ir tardymo, ir – vos kelis kalinius paleido be jokio paaiškinimo. Šis gražus Geier pasakojimas išardo tarsi visiškai aiškų grupavimą (kurį konfliktų atminčių tyrimai ganėtinai tvirtai palaiko): trauminės atmintys laikosi tiršto vaizdo (ir kitų jauslių) aprašymų, o kaltės naratyvai (kurie dažniausiai nieko bendro neturi nei su kokia nors realiai asmeniškai kam nors padaryta neteisybe, nei su bendruomenės primestu kaltinimu, daug daugiau – su socialiniu žmogaus jautrumu) krypta į kuo bendresnę konceptualizavimą ar (ir) abstrahavimą. „Paveldėtos“, „perimtos“, pusiau išsąmonintos kaltės iš tikrųjų dažnai slepiamos po itin sklandžiais, istoriografiškais naratyvais, kuriuose atskirų veikėjų poelgiai yra visiškai paaiškinti „tu, kas vyko“ politine-istorine prasme – tėvas, brolis, dėdė, senelis „teisinami“ būtent tokiu būdu. Trauma bėga nuo apibendrinimo, kaltė – bėga nuo medžiagos, nuo detalių (Rüsen 2007). Geier pasakojimas buvo pirmas stimulus išardyti šią stilizaciją, bet tikrai nebuvo postūmis čia pat pasigaminti naują schemą.

Jei klausiamo, ar tai, ką pasakoja ši moteris, yra tipiška, t. y., ar galima analizuoti šį atvejį kaip tipinį neišsąmoninamos kaltės naratyvą, ar visiems panašioms atvejams tai būdinga – tuomet iškart klausiamo apie normos ir nuokrypio santykį. Ar nuokrypi, ar sutrikimą rodo Svetlanos Geier pasakojimas; pagaliau – sutrikimą ko? Jei sakome atminties, ši sąvoka tokiu atveju tampa lygiareikšmė individo (kaip smulkiausio socio-politinės plotmės vieneto) tapatybės sąvokai. Būtent atminties sąvoką nereflektuojamai turime: „atmintis steigia individo tapatybę“, „atmintis yra

² „Die Frau mit den 5 Elefanten“, ein Film von Vadim Jendreyko, Filmtank GmbH, Thomas Tielsch, 2009.

individo pagrindas“ – visa tai yra labai įprastas ir sunkiai pajudinamas atminties ir individo sąvokų derinimas, darytas ir tebedaromas daugybėje teorijų. Tuomet tokia atmintis, kuri nesteigia, kuri nepalaiko (kaip pagrindas), kuri ardo sociopolitinį vienetą individą, tampa teisingos atminties nuokrypis, sutrikimas. Sutrikimas, kurio atminties „savininkas“ tarsi jokia būdu neturėtų norėti.

Klausimas, kuris pirmiausia iškyla klausantis Geier pasakojimo – kiek valingas yra jos (kaip Mėlynbarzdžio) atliekamas tėvo kalbos prasmės „užrakinimas“? Jei sakome, kad valia užmiršti, kuri kyla iš gėdos, iš baimės nepritapti, priešinasi „natūraliam“ norui prisiminti, tuomet, taip kalbėdami ir toliau judame pagal tapatybės sutrikimo (pralaimėjimo, praradimo) logiką – logiką, kai, paskui žymios knygos pavadinimą, klausiamo „ką jie mums (jai ar jam) padarė“, nereflektuoto ir natūralaus ieškojimo, ką ir kuo apkaltinti, schemeje. Bet ne pasitikėdami ir stebėdamiesi pačia pasakotoja (šiuo atveju, Geier): kažkodėl neklausiamo, kaip ir kodėl ji tiesiai, oriai ir paprastai atsisako socio-politinio individo vienovės tiek tėvui, tiek sau pačiai; kaip ji ramiai iškeičia šią garbingą, brandžią, „sveiką“ vienovę į tiesiog gyvenimą („užrakinau, kad galėčiau gyventi“). Argi tai negali būti valingas ir ne liguistas veiksmas?

Jei lygintume Geier pasakojamą „istoriją“ su Lietuvoje mūsų tyrimo metu užrašytais trauminiais pasakojimais, beveik jokių aiškių turinio ar siužeto panašumų, žinoma, nerastume. Taip yra todėl, kad visi girdėti nesklاندūs, trūkčiojantys, besikartojantys, į jusliškumo plotmę pereinantys ir joje „užsisukantys“ pasakojimai yra tarpusavyje menkai panašūs. Apie tokius pasakojimus neišeina sakyti, kad va štai čia – tipiškas ar dažnas atvejis, štai čia – išimtinis; tai retorika, kuri čia iš viso netinka. Tendencijų šitoje plotmėje nėra (ar todėl ji būtinai sutrikimų plotmė?). Vienas vienintelis šiems pasakojimams bendras dalykas yra tai, kad jie, dailės mokytojų klišę panaudojant, paišomi pradėdant „nuo blakstienos“, o ne „nuo bendro silueto“. Tokia „blakstiena“ gali būti vaizdas, garsas ar ir kvapas, bet beveik visada tai yra ryškios juslinės patirties labai keistas artikuliavimas. Panaši „blakstiena“ gali būti gaisro karštis ir liepsnos greitis: Dėgsnių kaimo gyventojai, pasakodami apie kaimą ištikusį gaisrą, labai sunkiai ir nenoriai (net ir prašomi) pereina nuo kaitros ir vaizdo įspūdžio pasakojimo prie aiškinimo, kas ir kodėl tada nutiko. Tai gali būti judesiai; tuomet jie pasakojami lyg sulėtintas kino vaizdas ir vis iš naujo.

Svetlana, pasakodama kraupiausią savo gyvenimo epizodą (anas pokalbis su tėvu yra būtent toks), piešia taip pat atskiras detales. Šio atsiminimo politinį kontekstą ji žino; žino ir tai, kad užmirštas pasakojimas sujungia tėvą (švarko siluetas, marškinių medžiaga, balso tembras, sagos, batai, kambario vaizdas etc.) su tuo kontekstu. Bet nežino, kaip sujungia; būtent apie tai ji sako, kad neatsimena (vokiškai tai skamba daugiaprasmiškiau „ich weiss nichts“). Atmetama būtent jungtis su

kontekstu. Geier atsimeną tėvą, kurį ji visą vasarą slaugė, rengė – reiškia lietė, glostė, jautė šilumą, kvapą, girdėjo balsą – tas tėvas nėra tik (ar visai nėra) „įkalinimo“, „kankinimo“, galiausiai keisto „išleidimo“ įvykių veikėjas, jis nėra atsimenamas šioje schemoje; jis turi tūrį, svorį, kvapą, balsą, drabužių faktūras, spalvas formas, t. t. Ji atstūmė jo vaidmens aiškinimą kontekste (tegu ir ne pasirinkto, tegu aukos vaidmens, ar kito galimo vaidmens – šito būtent nežinome), pasilikdama jo artumo patirtis. Bendro silueto gryninimas, kurio metu „blakstienos“ būtų ne tik užtemdomos, bet galiausiai ir išnaikinamos, jungtis, kurią ji ryžtųsi prisiminti ir įtvirtinti, tą beveik septyniasdešimt metų saugomą intymų santykį išblukintų ar sunaikintų.

Taigi būtent įjungimas į kontekstą yra labai sunkiai (pa)daromas visuose į juslines patirtis sutelktuose pasakojimuose. Tai pasakojimai, kurie labai sunkiai atsiplėšia nuo „blakstienos“ aprašymo ir (per kartojimus ir pauzes) šiek tiek išjudina kontekstą, bet – jo labai nedidelę dalį ir labai lėtai, dažniausiai baimingai vis sugrįžtant prie tos pačios juslinės detalės, lyg bijodami ją prarasti.

Michaelas Jacksonas, fenomenologiškai dirbantis antropologas, nemažai tyręs po-konfliktinius naratyvus, sakytų, kad tokie pasakojimai yra *dar ne pasakojimai* ta prasme, kad jie neverčia to, kas privatu, į tai, kas vieša. Naratyvas, anot Jacksono, įviešina privačias atmintis ir, priešingai, priderina socialiai pripažintas laikysenas prie privačios atminties (Jackson 2002: 14–15) ir tokiu būdu konsoliduoja bendruomenes ir kuria asmens saugumą jose. O štai čia mes turime tokius pasakojimus, kurie neskirti patirties dalinimuisi su bendruomene ir jos bendruomeniniam įteisinimui. Ir visgi, pasakotojas, kuris atkakliai nesitraukia nuo kartojamų tų pačių juslinių išpūdžių, įdėmiai stebi savo pasakojimo poveikį. Kodėl tuomet? Maža to, net ir matydamas, kad šis poveikis nepakankamas, jis vis tiek nesitraukia nuo vaizdinio prie konteksto, nepradeda aiškinti. Kartojančiam pasakotojui svarbu įtvirtinti būtent piešiamą vaizdą: absurdišką, neprasmingą, nepaaiškinamą, nesusietą su kontekstu – vaizdą tokį, kokį jis laiko mintyje ir kokį jis nori perduoti.

II pavyzdys:

Pirčiųpių kaimo istorijos pasakojimas Valkininkuose

Patogus šio proceso pavyzdys iš Valkininkų yra pasakojami Pirčiųpio kaimo sudeginimo prisiminimai. Valkininkuose, esančiuose vos už kelių kilometrų nuo Pirčiųpio, apie šią tragediją pasakoja žmonės, buvę tą dieną labai arti ir žinoję, kas vyksta. Ir keisčiausia yra tai, kad nors ši istorija sovietmečiu smarkiai „išnaudota“ ideologiniais tikslais, tačiau ją gyvai prisimenančiųjų pasakojimai dažniausiai nėra perėmę jokių ideologinių klišių, kurios tiek metų buvo pirštos. Prisiminimai artikuliuoja-

mi tarsi intuityviai priešinantys bet kokiam politiniam pasinaudojimui nelaime: jie išlikę juslinių patirčių „kapsulėse“, kūniškų atminčių pavidalais (kvapas, grynas vaizdas, trumpas epizodas, garsas, frazė, t. t. – visa tai nesujungta, „neapdorota“). Moteris iš Valkininkų kaimelio Paklėstarės pasakoja apie gretimo kaimo žmonių sudeginimą ne kartodama sovietmečiu diegtus politinius-istorinius paaiškinimus, kas ten vyko, bet pirmiausia minėdama baisų kvapą ir labai kruopščiai piešdama rankomis ore dūmų stulpo formą; po to – vėl kartodama visa tai ir vėl nutildama; kalbinama po pusės metų, po dviejų metų ji vėl „pasakoja“ taip pat – kvapas, stulpas ir nutyla³. Po kelių pakartojimų to pasakojimo įtampa darosi nebepakeliama, tada jis nutraukiamas tiesiog staigiai ir visiškai pakeičiant temą. Pirčiupių tragediją valkininkiečiai pajuto ypač skaudžiai, nežmoniškomis sąlygomis žuvo jų gerai pažinoti žmonės, todėl atsiminimo artikuliuojimas dažnai labai savitas. Pirmiausia tuo, kad pasakojama tarsi apie dabartį, esamuoju laiku; rodoma ta kryptimi, kur turėtų matytis dūmai, daug kartų braižoma ore dūmų stulpo forma; be to, labai stiprios emocijos pasakojimą sutrauko, neleidžia nusistovėti schemeje – aišku, kad atmintis neblėsta ir todėl nepasiduoda tvarkymui. Pasakojimas akytas, sutrauktas ilgų pauzių, su daugybe kartojimų (ne tik žodžių, bet ir gestų), kai grįžtama vis prie stipriausio įspūdžio. Tai ne tik yra pasakojimas pradedant nuo „blakstienos“, bet ir toks, kuris nuo tos blakstienos niekur tolyn negali pasitraukti.

Gali būti, kad kaip tik dėl to, jog buvo neįmanoma priimti tokio šitos nelaimės ideologinio išnaudojimo, koks buvo peršamas sovietmečiu – dar ir dėl to (t. y., ne vien dėl pačios istorijos kraupumo ir absurdiškumo) šis įvykis liko gryniais juslinių atminčių pavidalais. Pirmiausia pasakojama apie juslinius įspūdžius ir trumpai įvardijama (tada duotu įvardijimu) pirma emocija, sužinojus, iš kur tie dūmai. Kartais būtent paskui, po keletą kartų pakartoto įspūdžio atpasakojimo, žmonės pradeda pasakoti ir pačią (vėliau sužinotą) istoriją – dėliojama įvykio logika; tačiau ta logika ir lieka atskira: iš tų keliskart pakartotų įspūdžių matyti, kad šioji logika įvykio kaip patirties nepaaiškino, nesusiejo ir nesušvelnino. Įvykio suvokimas taip ir liko iš dviejų atskirų dalių: iš gąsdinančios juslinės patirties kaip klausimo ir dar kraupesnio atsakymo, kurio iki šiol neįmanoma suvokti („išsivaizduoti“), t. y. nėra paaiškinimo.

Sovietiniame Pirčiupio istorijos „variante“ būdavo iškart pereinama į ideologizuotą politinę aiškinimo schemą, kai vieni pavadinami žiauriais „priešais“, kiti – nukentėjusiais „savais“, ir to privalo užtekti konfliktui paaiškinti. Kadangi oficia-

³ Pavyzdys iš Valkininkuose, Paklėstarės kaime užrašyto pasakojimo. Kiti čia minimi dalykai taip pat užrašyti Valkininkuose bei jų apylinkėse, Žeimelyje arba Vilkyškiuose 2006–2012 metais, daugiausia jau minėto tyrimo metu. Visi įrašai saugomi straipsnio autorės asmeniniame archyve; pasakotojų vardai ir pavardės autorei žinomi.

lus aiškinimas buvo persmelktas ideologija, dėl to šiuo atveju intuityviai „atsisakoma“ bet kokio pasakojimo gludiniui, bet kokio naratyvinio atminties užbaigimo. Ideologizavimas pasireiškia pirmiausia per karo logikai būdingą schemą, kuri braižoma nurodant veikėjų grupes, joms būdingas savybes, jų tikslus ir vertes. Schema čia turi panaikinti visas etines dilemas, kurios tokiose situacijose nepaprastai sudėtingos, gerokai painesnės už klausimą „kas teisus?“ arba „kas kaltas?“. Šios dilemos didžiąja dalimi išnyksta žvelgiant iš perpasakotojo perspektyvos, o liudininkas jas labai sunkiai gali panaikinti. Kita vertus, kuo toliau (ar laiko, ar atstumo prasme) nuo šio šurpauš įvykio žmogus gyvena, tuo rišliau jis apie jį pasakoja: tuo pačiu vis daugiau atsiranda politinio aiškinimo, ir vis labiau šis aiškinimas artėja prie ilgą laiką pirštos ar – kitais atvejais – šiuo metu institucionalizuotos interpretacijos (nors nebūtinai su ja visiškai sutampa).

Liudininkų atveju galutinio atsidavimo politinei schemei nėra net ir tada, kai ši schema grindžia ir pateisina visą aktyviai palaikomą „integralią savastį“ (kaip antai sąmoningų kovotojų, priėmusių kurią nors ideologiją kaip savo dalyvavimo politiniame konflikte motyvą, atveju); net ir tokiais atvejais patiriamoje materijoje, kitaip sakant – konflikte kaip jusliškai patiriamame tarp-žmogiškame santykiuje, lieka etinis-veiksminis žinojimas. Šis žinojimas vėliau tampa pagrindine, pasakotojo aiškiai (nors ir neįvardytai) suvokiama priežastimi nekurti sklandaus naratyvo. Vietoje to pasakotojas pasirenka kažką panašaus į antrinio traumavimo strategiją; tai Rūseno terminas: antriniu traumavimu jis siūlo keisti istorizavimą, kuris, net ir neutraliausias, vien tik dėl formos specifikos, tampa smurto praieityje pateisinimu (Rūsen 2007: 343–344).

Grįžtant prie atminties „sutrikimo“ teorijų pravartu trumpai pažvelgti į modernią tapatybės ir atminties santykio aiškinimo paradigmą. Įprastas šios mokslinių ir filosofinių tyrimų temos kildinimas iš Maurice'o Halbwachso ar Émile Durkheimio veikalų nurodo ne tik „atminties diskurso“ pradžią, bet ir apibrėžia pačią atminties sampratą. Halbwachsas kalba būtent apie atmintį, pagrįstą perpasakojimu – tokią, kuri steigia (ir vienija) bendruomenę, kurdama su ja puikiai sutampantį individą (mažiausią darnios bendruomenės ląstelę). Kaip tik todėl individo atmintis yra kolektyvinė: modernioje paradigmoje, kurioje Halbwachsas savo teoriją artikuliuavo, atmintis reiškė tik naratyviai sklandžią ir kažką prasmingą sakančią artikuliaciją (Halbwachs 1992: 46–51). Tačiau jokiū būdu ne tai, kas yra iš pagrindų nesuprantama ir naratyviai neartikuliuojama. Tačiau šiuolaikinė atminties samprata – arba tai, dėl ko ši sąvoka vis dar reikalinga – suteikia galimybę kalbėti apie laikiškumo sluoksnius (nesusietus jokiais bendrais vardikliais), apie plyšius, įtrūkius ir kitaip metaforizuojamus netolydumus ne kaip apie stygių ar trūkumą, bet kaip apie būdingą tapatybės žaismą.

Perpasakojimas šiuo atveju yra sunkiai įmanomas: perpasakoti galima tik įk kontekstintus dalykus. Geier pasakojimo (ryškaus kambario ir dabar jau užmirštus dalykus kalbėjusio tėvo vaizdo) perpasakoti neįmanoma, galima tik papasakoti apie jos pasakojimą (ką labai bendrais bruožais ir padariau straipsnio pradžioje): ne kas vyko plotmėje, bet kaip atsimenama plotmėje. Kieno nors istorijos perpasakojimas, anksčiau girdėto pasakojimo atgaminimas, kai siekiama kalbėti tarsi būtum patyręs pats, formuoja naratyvinį žinojimą. Pritaikydamas pasakojimą pasakotojas pritaiko ankstesnę patirtį prie dabarties. Būtent tai daroma anekdotuose, kituose folkloriniuose pasakojimuose: gali kisti detalės pagal pakitusį kontekstą, tačiau pati naratyvo eiga atkuriama ta pati. Perpasakojimai, kurių principas toks, kad kiekvieną kartą pasakojama tarsi „nuo savęs“ (arba „nuo liudininko“), kaskart priartina vis iš naujo pasakojamus dalykus prie dabarties, Jeanas François Lyotard’as todėl teigia, kad naratyviniu žinojimu grindžiamai bendruomenei nebereikia jokių kitų praeities „saugojimo“ priemonių (Lyotard 1993: 50–51, 56). Perpasakojimai, kita vertus, anaipol nėra kartojantys ar besistengiantys kartoti pirminį pasakojimą (net jei sakysime tokį egzistuojant); jie yra nuolatos gludinantys ir gryninantys girdėtą pasakojimą, nuolatos jį konceptualiai vienijantys.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario (konflikto, kuris tęsėsi mažiausiai iki šeštojo dešimtmečio Lietuvoje) atminčių užrašymas suteikia galimybę sekti, kaip šio konflikto epizodų perpasakojimai kinta iš kartos į kartą. Įdomiausias šio straipsnio temai yra skirtumas tarp konfliktų liudininkų naratyvų ir vaikų bei vaikaičių kartos perpasakojimų. Šis skirtumas ryškus imant domėn ne vien liudininkų atminties turtingumą ir daugiaplotmiškumą, bet pirmiausia ir ypač – artikuliavimo pobūdį ir poveikio darymo (įtikinėjimo) būdus. Pirmiausia turiu omenyje tai, kad kuo tolimesnis pasakotojo santykis su pasakojamu įvykiu (ir su jo liudininku), tuo konfliktiškesnis tampa pasakojimas: tuo ryškesnis jo agonijos momentas, aiškesni antagonisto ir protagonisto vaidmenys. Konfliktų atmintims yra būdinga keista dinamika: jos nėra konfliktiškos liudininkų pasakojimuose; jos tampa konfliktiškos laipsniškai prarasdamos tiesioginės (beveik visada – juslinės) patirties detales, būtent – perpasakojimuose. Perpasakojimuose, kurie neišvengiamai susieja pasakojamą įvykį su perimtu (tebesitęsiančiu) politiniu kontekstu, įrašo jį į kontekstą ir suteikia jam konteksto įvertinimo galią. Konfliktas gali būti papasakotas ne vien taip, kad keltų atpildo, keršto jausmus, skatintų atkurti teisybę; tačiau būtent liudininkų pasakojimai dažniausiai į pastaruosius taikinius nėra nukreipti.

Čia jusliško aspekto yra lemiamas: tai, kad liudininkų atmintys yra jusliškos, sukasi aplink vieną ar keletą juslinių įspūdžių (kvapas, lytėjimas, garsas, balsas, kaitra, etc), ir nesusijungia didesniais kiekiais į vientisą ilgesnį pasakojimą (jos per tirštos ir pernelyg daugiareikšmės). Šios atmintys tarsi uždamos į „kapsules“,

kurios pateikiamos klausytojui vis iš naujo. Taigi iš struktūralisto pozicijų atrodytų, kad tai asmenybės sutrikimai ir naratologinei analizei čia nėra ką veikti – naratyvas čia tarsi neprasideda. Tačiau iš hermeneuto pozicijos (kaip ją *Laike ir pasakojime* pristato Ricoeuras (Ricoeur 1988: 88)) tai būtų pasakojimai, kurie beviltiški konfigūracijos lygmenyje, tačiau labai įdomūs būtent refigūracijos požiūriu: tai pasakojimai, darantys stiprų poveikį, tačiau nepasiduodantys perpasakojimui.

Iš tokių pasakojimų aš – klausytoja – atsimenu taip pat tik vaizdą, garsą ar kitus kartojimais įteigiamus juslinio suvokimo momentus, o ne patį pasakojimą kaip visumą ir jo pasakotoją. Filmu atveju – atsimenu ne tą seną gražią moterį, tris minutes pasakojančią šį epizodą, bet jos pasakotą keistą neužbaigtą vaizdą. Taip pat ir pergalvojus panašius juslinius pasakojimus, girdėtus Valkininkuose ir Vilkyškiuose – pasakotojas jų klausantis tampa tarsi perregimas: jis dingsta iš savo kėdės, kambario, apšvietimo kaip tik tada, kai užsisuka tokioje įkapsuliuotoje atmintyje – vaizde, kvape, balse, judesio atvaizdavimuose ir aprašymuose. Tai neabejotinai yra sėkmingas „antrinis traumavimas“, apie kurį kalba Ruesenas. Tik šiais atvejais jis yra netyčinis, ne strategiškai numatytas, jis yra būtent mediavimas, dalijimasis atmintimi. Pasakotojas tą daro ne „nepajėgdamas naratyvizuoti“, sutrikus jo pasakojimo galioms; jis būtent taip pasakoja, būtent taip artikuliuoja. Geier pasakojimas – tobulai sklandus, gražiai nugaludintas. „Ich weiss nichts“ yra apsisprendimas. Frankas Ankersmitas aiškintų taip:

savasties (*self*) disociacija į sąmoningą ir pasąmoningą savastį suteikia galimybę nepamiršti pamiršti. Išstremdami trauminę atmintį į sąmonės sritį, mes iš tiesų galime ją pamiršti. Bet būtent ten ją saugodami, mes ją šalia to palaikome kaip pasąmoninę atmintį. Ir kaip pasąmoninė atmintis ji yra nuolatinis priminimas, kad esama kažko, ką mes turėtume ar norėtume pamiršti (Ankersmit 2005: 322).

Trauminė atmintis užrakinta ir prisimenama tuo pat metu, tačiau šis – labai dažnas ir jau aksioma tapęs – aiškinimas, prisiminimą tapatina su sklandžia naratyvine artikuliacija. Toks atskyrimas: arba naratyviai artikuliuota ir įkontekstinta „atmintis“ arba – uždarymas sąmonėje ir miglotas žinojimas, kad pamiršai, yra pernelyg mažai niuansuotas kalbėjimas apie atmintį, ypač trauminę.

Tokių atminties pasakojimų jusliškumas atskleidžia mums daug daugiau nei kieno nors negebėjimą susaistyti atsiminimus į darnią pamokančią visumą. Kartodamas įspūdį keletu žodžių ar sakinių, kuriais ta patirtis buvo įvardyta prieš daugelį metų, pasakotojas siekia ne tiek įtikinti klausytoją savo interpretacijos ir aiškinimo teisingumu, kiek įteigti to veiksmo, kurį pasakotojas prisimena, absurdiškumą; būtent – jis nepateikia jokių politinių argumentų, bet siekia parodyti beprasmybę to praeityje įvykusio sugriuvusio ir todėl absurdiško tarp-žmogiško veiksmo. Jo karto-

jimas kur kas labiau yra klausimas nei atsakymas; bet toks klausimas, kuris ne ieško atsakymo, bet rodo: „ar jūs įsivaizduojat, ar jūs tą bent galit įsivaizduoti?!“⁴. Šis prisiiršimas prie vienos nieko informatyvaus nesakančios frazės nėra raiškos nepakankamumas, tai yra būtent atminties raiška: maksimaliai stipri, maksimaliai motyvuota ir gerai atlikta raiška. Vietoje paaiškinimų tokia raiška rodo mums paaiškinimų negalimybę; vietoje visus atsiminimus ir visus tapatybės lygmenis sujungiančių schemų toks pasakojimas išstato priešais mus konkretaus žmogaus atminties netolydumą, sluoksniuotumą ir akytumą. Šis akytumas ir sluoksniuotumas (būdingas liudininų atminčiam) atskleidžia labai dažną spontanišką atsisakymą leisti politiniams paaiškinimams veikti reikšmingą atmintį; atsisakymą leisti švelninti skaudžiai patiriamą beprasmybę to, kas prisimenama. Būtent tai ir Geier pasakojime ryšku.

III pavyzdys:

Imre Kertesz'o kartojamas vaizdas: ėjimas per mėlynai žalią kilimą

Imre Kertesz'o kūrinys *Kadišas negimusiam kūdikiui* yra liudinininko kalbėjimas apie Holokaustą, kuris pirmiausia daro poveikį per kartojimą po truputį pildomų vaizdų, kurie niekaip nesusijungia į rišlų pasakojimą (Kertesz 1997). Šis romanas, kaip ir kita Kertesz'o kūryba, skirtas, viena vertus, parodyti rišlaus kalbėjimo apie Holokaustą negalimybę, kita vertus, kalbėti apie visa tai ne kaip apie „karo įvykius“, bet kaip apie tarp-žmogiškos plotmės absurda, kaip apie žmonijos pralaimėjimą, nuslydimą į beprasmybę, praradimą tų prasmų ir sąvokų, kurios suteiktų galimybę sverti ir vertinti visus veiksmus, taip pat ir smurtinius. Tai liudinininko kalbėjimas, kuris nėra nei kaltinantis, nei teisinantis, nei moralizuojantis, nei aiškinantis; jis yra tik kartojantis savo atmintį kaip klausimą, iš tikrųjų neužduodamą niekam – nei žmonėms, nei kokioms nors anapusinėms būtybėms. Pavyzdžiu gali būti viena scena, kuri pasirodo santykinai romano pradžioje ir iki jo pabaigos prie jos nuolat grįžtama; ji po truputį pildoma ir vis perinterpretuojama. Tos scenos centras yra būtent frazė iš jos „vidurio“, frazė, nuo kurios ši scena ir įvedama: „ji ėjo per mėlynai žalią kilimą taip, lyg eitų jūra“. Pasakotojo žmona – personažas, santykis su kuriuo kuria viso pasakojimo metu augančią įtampą – yra susiejama su šiuo veiksmu ir vis į jį grąžinama. Veiksmu, kuris skaitančiajam per ne vieną pakartojimą yra labai ryškiai vizualiai įspaudžiamas į vaizduotę; veiksmu, kuris įvardijamas visą laiką ta pačia, žodis į žodį pakartojama fraze (šis motyvas po truputį plečiamas

⁴ Būdingas vienos pašnekovės Valkininkuose „pertariantis“ klausimas.

šią frazę apauginant iš abiejų pusių, bet jos nekeičiant); fraze, kuri labai aiškiai yra spontaniškas, atsitiktinis ir kiek vaikiškas palyginimas, klaidžiojantis pasakotojo sąmonėje nebekintančiu pavidalu. Tokios frazės kartojimas rodo verbalinės išraiškos nereikšmingumą ir prisimenamo vaizdo pirmumą.

Tai yra kartojimas kažkada gimusios spontaniškos artikuliacijos, kuri neperžiūrima būtent todėl, kad yra visai nesvarbi, kad prisiminimas labai menkai tesilaiko už tų kelių žodžių, kurie jam priskirti. Ji yra tik vienas štrichas, per kurį patenkama į atsimenamą tirštą patirtį – ne tik juslinę, bet ir (ypač) emocinę. Kartoti bandoma būtent visuminę patirtį, keliais žodžiais ir keliais judesiais atgaminti būseną ir įvesti į ją skaitytoją. Tai nėra aiškinimo veiksmas, nėra pagalba suprasti, kokie būtent čia įvykiai aprašomi. Vienintelė žinia, kurią perduoda toks pasakojimas, yra prasmės byrėjimas, jos netekimo potyris. Taip pat ir beveik visi spontaniški konfliktų liudininkų naratyvai perduoda vieną ir tą patį pranešimą, absurdiškumo liudijimą, liudijimą patirties, kai sutrūkinėja darni visuma, kurioje ir dėka kurios gyventa iki pasakojamo momento. Ši žinia yra vienintelė ir svarbiausia, nes šis sukrėtimas dėl išyrančios visumos neprilygsta patirties stiprumu jokios politinės schemos suvokimui, dėl to panašios schemos čia niekaip neprilimpa, politinės istorijos logika su šiomis atmintimis ir jų artikuliacijomis nesimaišo.

Būtent tai reikėtų vadinti epistemologiniu-etiniu praeities konfliktų pasakojimo lygmeniu (lygmuo, kai nurodoma visiškai konkreti, patirta situacija ir nuostaba dėl staiga jai nebegaliojančių jokių iki tol praktikuotų sugyvenimo principų) ir atskirti tai nuo socialinio-politinio konfliktų perpasakojimo lygmens. Epistemologinis-etinis lygmuo gali būti laikomas iki-sociopolitiniu lygmeniu, kuris blunka sulig kiekvienu perpasakojimo veiksmu; perpasakojimuose, kuriais būtinai daugiau ar mažiau dalijasi šeimos nariai bei kiti artimi žmonės, taip pat ir tuose, kuriuos atlieka menininkai, žurnalistai, mokslininkai (istorikai, siekiantys tik „pasakyti tiesą apie praeitį“, arba psichologai), galiausiai – teisininkai ar politinės teisybės atstatytojai, vietos istorijos mokytojai, etc. Perpasakotojų gausu ir perpasakojimų tikslai yra iš tikrųjų labai įvairūs. Liudininko pasakojimas su jam būdingu vaizdinių juslišku palaipsniui nyksta ir aišku, dėl ko: dėl to, kad jis nėra patogiai sutelpantis į sąvokas ir naratyvus (arba, kaip įvardijo Ankersmitas, nėra patogiai tipizuojamas ir naratyvizuojamas, t. y. nėra parankus nei identitetui apibūdinti, nei naratyvinei tapatybei steigti⁵, šiems dalykams tarnauja perpasakojimai). Iš perpasakotojų mes gauname nebe imanentinio žvilgsnio į konfliktinės situacijos absurdiškumą nuotrupas, bet daugiau ar mažiau aiškia įvykio ir jo kultūrinio ar sociopolitinio konteksto schemą.

⁵ Ankersmit 2001: 245: tipizavimas vyksta apsibrėžiant ir jis reikalingas individualumui steigti, o naratyvizavimas, kuris būtinas tapatybei, yra išplėtotas ir procesus įimantis tipizavimas.

Šis perėjimas nuo negalimybės išreikšti sklandžiai pasakojant prie tvarkingo perpasakojimo yra perėjimas nuo vienokio veiksmo prie visiškai kitokio (artikuliacija jokiū būdu nėra kažko to paties raiška skirtingais būdais). Pereinama nuo darbo ties aštria praeities tikrove, nuo gyvo santykio su praeities vyksmais ir žmonėmis prie kitokio veiksmo: prie edukacinio pobūdžio veiksmo, atliekamo didelėje ar mažesnėje bendruomenėje ir atliepiančio aktualiausių tos bendruomenės saviidentifikacijos poreikius (jei reikia prieš, pasakojimas tarnauja prieš, ieškojimui, jei reikia aiškios etninės, religinės, kalbinės, etc. ribos – pasakojimas brėžia šią ribą ir t. t.).

Šią konfliktų atminties dinamiką pravartu suprasti ir teoriniuose konfliktų apmąstymuose, ir įvairiose pokonfliktinių visuomenių praktikose. Pokonfliktinės atmintys yra ilgainiui (dažniausiai – per kartas) sugulančios į daugiau ar mažiau sutvarkytus naratyvus, kuriuose (vėlgi ne iš karto, o palaipsniui tolstant nuo liudininko žvilgsnio) ryškėja ir aiškėja agonijos schemos, moralinių principų (pamokymų) schemos. Kuo pasakojimas labiau nugaludintas ir kuo daugiau kartų jis perpasakotas, tuo aiškiau, su kuriuo iš veikėjų klausytojui tapatintis, su kuriuo – ne, kuris iš veikėjų atstovauja man artimai individų grupei, kuris – kitai (kitoms) grupei, etc. Praeities įvykio pasakojimas ilgainiui tampa dabartinio socialinio pasaulio aiškinimu. Būtent šia prasme atmintis (kolektyvinė naratyvinė atmintis) yra naikinanti distanciją tarp praeities ir dabarties⁶. Perpasakojimo priežastis yra dabartyje, o ne tame laike, apie kurį pasakojama; priežastis ir motyvas perpasakoti anaipol nėra pats įvykis. O štai liudininko prisimenamas veiksmas yra nerišliai pasakojamas arba todėl, kad vis dar yra bandomas suprasti, arba kaip tik dėl įsitikinimo, kad jo suprasti nepavyks; kad štai būna tokių veiksmų, kurių suprasti neįmanoma, ir kad būtent todėl jį reikia kuo daugiau „nupiešti“ klausytojui.

Kiekvienas politinis konfliktas, kiekvienas socialinio politinio smurto atvejis šalia to, kad yra istorinis įvykis, yra ir tarpžmogiškas veiksmas. Istoriniai veiksmai yra vienetiniai, unikalūs, tačiau kaip žmogiški veiksmai jie yra įpinti į kultūrinį ir etinį kontekstą. Tai, kas patetiškai švenčiama įvykių lygmenyje, iš žmogiškų veiksmų perspektyvos žvelgiant atrodo tarsi absurdiški buvusios tarpusavio su-gyvenimo tvarkos, kaip ir apskritai – suprantamo žmogiško pasaulio – griuvėsiai. Istorikas vieną ar kitą mūsų gal prisimena kaip reikšmingą prasilaužimą, kaip pasididžiavimo vertą pergale, tačiau to mūsų dalyvis ar kitoks liudininkas prisimins tik daugybę situacijų, kuriuose jis buvo visiškai pasimetęs, kuriuose jis jautėsi darąs arba stebįs tai, kas jam nesuprantama ir kas iki tol nebuvo ne tik priimtina, bet ir įsivaizduojama. Žlungant veiksmui, veiksmo absurdiškumo suvokimo momentu, nėra nei nugalėtojų,

⁶ Patrickas H. Huttonas taip apibendrina Halbwachso tyrinėtą skirtumą tarp kolektyvinės atminties ir istorijos: „Atmintis įtvirtina panašumus tarp praeities ir dabarties. (...) Istorija, priešingai, nustato skirtumus tarp praeities ir dabarties“ (Hutton 1993: 76).

nei pralaimėjusiųjų – ypač jei kalbame apie politinius konfliktus. Kiekvienas šia prasme po konflikto yra auka. Didesnio politinio smurto atveju, net ir tie, kurie niekaip su tuo konfliktu nesusiję, irgi yra jo aukos. Būtent tai Kertesz'as nuolatos pabrėždavo savo viešuose interviu, būtent tai atskleisti yra jo kūrybos tikslas. Taigi jo būdas – rašyti kartojant (tuo pačiu giliai įspaudžiant skaitytojui) juslinės patirties įspūdžius, ne tiek sergančią atmintį perteikti (kas dažniausiai nurodoma interpretuojant Kertesz'ą), kiek kalbėti per nenugludintus liudininko prisiminimus apie kitokią politinio konflikto sąvoką; arba – tai, kas spontaniškuose liudininkų pasakojimuose daroma intuityviai (vengiama bendruomeninio atminties įteisinimo ir kontekstualizuojančio paaiškinimo), Kertesz'as daro sąmoningai, tuo kvestionuodamas bendruomeninio atminties įteisinimo būtinybę apskritai.

Išvados

Trys jusliško pasakojimo pavyzdžiai, kuriuos pateikiau, yra labai skirtingi: dokumentinio filmo fragmentas, pirmąkart artikuliuojamos senos ir iki šiol nejudintos atminties spontaniško (iš anksto neparengto) pasakojimo fragmentai, ir gerai apgalvotos grožinės literatūros pavyzdys yra skirtingų žanrų pasakojimai, kuriuos visus vienija sustiprintas dėmesys juslinės patirties prisiminimui ir pastarojo išlaidymui, vardan to aukojant pasakojimo rišlumą.

Pirmasis, Geier pavyzdys, kvestionuoja dažną ir retai tikrinamą pasakojimo tyrinėtojų įsitikinimą, kad kiekvienas praeities pasakojimas skirtas arba privačios atminties įviešinimui, arba bendruomeninio konteksto įsivavinimui – abiem atvejais individo ir socialinės aplinkos dermei nustatyti. Geier pasakojimas skirtas parodyti, kaip ir kam šios dermės atsisakoma.

Antrasis, kelių valkininkiečių pasakojimas apie degančius gretimame kaime žmones, turėjo atskleisti tokio, iš pirmo žvilgsnio padriko ir nesusiformavusio pasakojimo atsparumą juo pasinaudoti siekiančioms ideologinėms schemoms. Net pusę šimtmečio diegtas gerai apgalvotas ir planuotas propagandinis interpretavimas nerado vietos liudininkų atmintyse; nepaisant to, kad jie tarsi vis iš naujo (dar vis) formuluoja klausimą „kaip tai įmanoma“, tačiau taip įnirtingai peršamo atsakymo nepriėmė, nelaiko jo įvykį paaiškinančiu kontekstu. Šis pavyzdys sakytu, kad padrikas, nerišlus jusliškas pasakojimas nėra medžiaga, iš kurios *bus* gaminamas naratyvas, bet – kad jis yra lygiavertė, užbaigta ir tikslinga artikuliacija, kuri anaip tol ne lengvai pasiduoda ideologizavimui.

Trečiasis, Kertesz'o pavyzdys, kai romane nuolatos kartojamas epizodas, kuris kaskart apauginamas (tokiu būdu auginant ir jo dramatiškumą) naujomis nelauk-

tomis detalėmis, rodytų tai, kad viso kūrinio eiga (struktūra) sąmoningai ir išradingai sudaryta iš tokių sukurių. Nerišlios konfliktų atmintys, rašytojo fenomenologiškai aptiktos, permąstytos ir perprastos, tampa metodu kalbėti apie konfliktus kaip apie bendrą visų konflikte dalyvaujančių pusių pralaimėjimą. Toks „metodas“ pasirinktas ne vien norint parodyti traumos neišsakomybę, ne vien bandant kitaip išreikšti tai, kas „neišsakoma“ arba tai, kas ardo individą, bet ir – siekiant keisti pačią (šiuo atveju, istorinio) konflikto sąvoką – perkelti ją iš socialinės ir politinės paaiškinimo-įteisinimo plotmės į epistemologinę-etinę kasdienio veiksmo plotmę; plotmę, kurioje kiekvienas, net ir pergale pasibaigęs, politinis konfliktas atrodo kaip visuotinis pralaimėjimas.

Jusliškumas praeities konfliktų pasakojimuose šiuos tris aspektus ir turėtų nušviesti: priešinimasi prievartai tapti integraliu individu, liudininko atminties atsparumą propagandinėms schemoms (atsparumą, kurį praranda vėlesnių kartų ar tolimesnių žmonių perpasakojimai), ir – bet kurio politinio konflikto redukovimą į paprasto smurtinio veiksmo lygmenį, kuriame, iš atminties tyrimų perspektyvos žvelgiant, nebūna nugalėtojų.

Gauta 2012 10 01
Priimta 2012 10 22

Literatūra

- Abbott, H. P. 2008. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ankersmit, F. 2001. „Six Thesis of Narrativist Philosophy of History“, in *The History and Narrative Reader*, ed. Geoffrey Roberts. London, New York: Routledge, p. 237–245.
- Ankersmit, F. 2005. *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press.
- Halbwachs, M. 1992. *On Collective Memory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hutton, P. H. 1993. *History as an Art of Memory*. Hanover: University Press of New England.
- Jackson, M. 2002. *The Politics of Storytelling. Violence, Transgression, and Intersubjectivity*. Copenhagen: University of Copenhagen, Museum Tusulanum Press.
- Kermode, F. 1967. *The Sense of an Ending: Studies in the Theory of Fiction*. London, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kertesz, I. 1997. *Kaddish for a Child Not Born*. Evanston: Northwestern University Press.
- László, J. 2008. *The Science of Stories. An Introduction to Narrative Psychology*. London and New York: Routledge.
- Lytard, J.-F. 1993. *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Ricoeur, P. 1988. *Zeit und Erzählung, B. I, Zeit und historische Erzählung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Rūsen, J. 2007. *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Vertė A. Jankauskas, sud. Z. Norkus. Vilnius: Margi raštai.

Videošaltinis:

„Die Frau mit den 5 Elefanten“, 2009, ein Film von Vadim Jendreyko, Filmtank GmbH, Thomas Tielsch.

Jurga Jonutyte

ARTICULATION OF SENSUAL EXPERIENCE IN THE NARRATIVES OF FORMER CONFLICTS

Summary

Memories of direct witnesses are often transmitted in repeating of some sensual data, remembrance of which is encapsulated in few words that describe the very first impression and first understanding of what is happening right now. No even step further: no reaction to any explanations of reasons or logic of an event and (what is the strangest aspect) usually no hatred to executioners; only total incomprehensibility of situation is shown, repeating and repeating the sensual data of past experience. Those spontaneous narratives of witnesses often bear in foreground only the message about absurdity of what happened (the testimony of absurdity) and this is the reason why they repulse any historically political scheme; it is impossible to mix them with historical-political explanations. The main question of the article is about the status of such articulations of memories: do they represent the disorder of the storyteller's identity, or can we treat them as an expression of purposeful memory articulations?

The transition from partial inexpressibility of traumatic memory to the fluent narratives of re-tellers enhances the schematic understanding of an event and obliterates the painful experiences of inter-human (epistemologically-ethical) injustice. All the political conflicts, apart from being historical events, are human or inter-human acts, and this later plane is the plane of the memory of witnesses. What is pathetic and celebrative at the level of events can be completely collapsed and ruined at the level of inter-human acts. Therefore, we can not detect any difference between trauma and guilt looking at them from the perspective of memory studies. These attitudes can be transformed into different kinds of articulations; one of them is a sensual articulation, which, as it is shown in the article, is equally voluntary and purposive articulation of the past. The article discusses three examples of such narratives: a fragment from the documentary film, a case of spontaneous narratives recorded during the anthropological research of the author, and one episode from the fiction-literature.

KEYWORDS: memory of past conflicts, narratives, sensual experience.